

O‘zbekistonda ipakchilik va tutchilik tarixi va rivojlanishi

Q.A.Jumag‘ulov

ToshDAU “Ipakchilik va tutchilik”

kafedrasi dotsenti

A.S.Qahhorova

F.T.Sayfullayeva

ToshDAU 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada ipakchilik va tutchilikning iqtisodiy ahamiyati batafsil tahlil qilinadi. Ipakchilik qishloq xo‘jaligi va yengil sanoat tarmoqlarining muhim qismini tashkil etib, ko‘plab mamlakatlarda iqtisodiy rivojlanish va mahalliy aholi uchun daromad manbai bo‘lib xizmat qiladi.*

Kalit so‘zlar: *Ipakchilik, Tutchilik, Ipak ishlab chiqarish, Tut plantatsiyalari, Ipak eksporti, Ipak iqtisodiyoti, xalqaro bozor, Xalqaro ipakchilik Kengashiga (ISC).*

O‘zbekistonda ipakchilik va tutchilik ming yilliklar davomida rivojlanib kelgan an’anaviy tarmoqlardan biridir. Bu tarmoqlar mamlakatning iqtisodiy va madaniy hayotida muhim o‘rin tutadi. O‘zbekiston Markaziy Osiyoning boshqa hududlari kabi qadimdan ipak yo‘lining markazida joylashgan bo‘lib, ipak ishlab chiqarish va savdo qilishda muhim rol o‘ynagan.

Ipakchilik O‘zbekistonda qadimgi davrlardan beri mavjud. Miloddan avvalgi IV-III asrlarda O‘zbekiston hududida tut daraxtlari ekilgan va ipak qurti boqilgan. Bu davrda O‘zbekiston hududida yashagan xalqlar ipakdan yuqori sifatli matolar ishlab chiqargan va ularni Sharqiy Osiyo va Yaqin Sharq mamlakatlariga eksport qilgan. Ipak yo‘li orqali o‘tgan karvon yo‘llari orqali ipak savdosi gullab-yashnagan.

O‘rta asrlarda, ayniqsa, IX-X asrlarda, O‘zbekistonning Buxoro, Samarqand va Xiva kabi shaharlarida ipakchilik va tutchilik keng rivojlangan.

Bu davrda ipakdan nafaqat matolar, balki gilam, parda va boshqa buyumlar ham ishlab chiqarilgan. Ipakchilik hunarmandchilikning muhim tarmog'i bo'lib, ko'plab usta hunarmandlar tomonidan avloddan-avlodga o'tib kelgan.

Sovet Ittifoqi davrida ipakchilik sanoati davlat tomonidan qo'llab-quvvatlangan. Bu davrda ipak ishlab chiqarish hajmi keskin oshdi va yangi texnologiyalar joriy etildi. Tutchilik sohasida ham katta o'zgarishlar ro'y berdi. Tut daraxtlari plantatsiyalari kengaytirildi va yangi navlari yaratildi. Shuningdek, ipak qurtlarini boqish uchun ilmiy asosda ishlab chiqilgan usullar qo'llanildi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, ipakchilik va tutchilik tarmoqlari yangi rivojlanish bosqichiga ko'tarildi. Mamlakat hukumati ipakchilikni rivojlantirish va eksport salohiyatini oshirishga katta e'tibor qaratmoqda. Ipakchilik klasterlari tashkil etildi, yangi texnologiyalar va innovatsion usullar joriy qilindi. Bu esa O'zbekiston ipak mahsulotlarining xalqaro bozorlarda raqobatbardoshligini oshirdi.

Bugungi kunda O'zbekistonda ipakchilik va tutchilik sanoati jadal rivojlanmoqda. Mamlakatda ipak tolasini ishlab chiqarish va qayta ishlashda zamonaviy texnologiyalar qo'llanilmoqda. Respublika mustaqillikka erishgandan keyin respublika hukumati ipakchilik sanoatini rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor berdi. An'analar va ming yillik tajribalar negizida O'zbekistonda zamonaviy yangi ipakchilik industriyasini yaratish yo'li belgilandi. 1993- yildan pilla yetishtirish davlat buyurtmasidan chiqarilib, uni xarid qilish kelishilgan narxlar asosida olib boriladigan bo'ldi. Shuningdek, joriy yilda ipak qurtining mahalliy zot va duragaylarini ko'paytirish maqsadida Samarqand va Farg'ona viloyatlarida superelita va elita urug'larini tayyorlaydigan 2 ta naslchilik korxonasi ishga tushdi. Ular tomonidan shu yilning o'zida 2 Международный научный журнал № 12 (100), часть 1 «Научный импульс» июля, 2023 269 447 ta dastlabki tuxum quymalari, 721 quti superelita va 1 800 quti elita urug'lari tayyorlandi. Uyushma tarkibidagi qayta ishlash korxonalarini pilla xomashyosi bilan muntazam ta'minlash

natijasida ularning mavjud ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasi 2017 yildagi 54 foizlik daraja bugunga kelib 94 foizga etdi. Sohaning eksport hajmi esa 2020 yil yakunida 2017 yilga nisbatan qariyb 4 barobarga oshishi kutilmoqda. Kelgusida pillani qayta ishlash korxonalari negizida chuqur qayta ishlash va boshqa yo'nalishlar bo'yicha bir qator loyihalar amalga oshirilishi rejalashtirilgan. Sohani rivojlantirishda shubhasiz, xalqaro sherikchilik aloqalarni mustahkamlash, xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. O'tgan davr mobaynida pillachilik tarmog'iga jami 175,4 million AQSH dollari miqdorida investitsiya kiritilishi natijasida 40 ta pillani qayta ishlash korxonasi modernizatsiya qilinib, 2019-2020 yillarda 14 ta yangi pilla qayta ishlash, 4 ta ipak qurti urug'i, 1 ta tut bargidan choy ishlab chiqarish korxonalari barpo etildi. 2020 yilda sohaga jami 15,6 million AQSH dollari miqdorida investitsiya kiritilishi rejalashtirilgan bo'lib, shundan 6,34 million dollari korxonalarining o'z mablag'i, 6,04 million dollari tijorat bank kreditlari hamda 3,23 million dollari to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi 1 - Prezidenti I. A. Karimovning 1998-yil 30 martdagi "Respublikada pillachilik sohasini boshqarish tizimini takomillashtirish to'g'risida" Farmoni va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998-yil 3 apreldagi "Respublika pillachilik sohasini boshqarishni takomillashtirish choratadbirlari to'g'risida"gi qaroriga ko'ra mustaqil "O'zbek ipagi" uyushmasi tashkil etildi. Uning tarkibiga ipakli va aralash gazlamalar ishlab chiqaradigan shoyi to'qish korxonalari, shuningdek, tabiiy shoyi i. ch. va qayta ishlash bo'yicha Markaziy ilmiy tadqiqot institutini ("Shoyi" tadqiqot instituti, Marg'ilon) o'z ichiga oladigan "Shoyi" aksiyadorlik kompaniyasi hamda pilla xom ashyosi, ipak kalava ishlab chiqaradigan pillakashlik korxonalari, ipak qurti tayyorlanadigan zavodlar, ipak qurti naslchilik xo'jaliklari, xom pillani qabul qilish va dastlabki ishlov berish korxonalari, tutchilik xo'jaliklari, O'zbekiston ipakchilik ilmiy tadqiqot institutini o'z ichiga oladigan "Pilla xolding" xolding kompaniyasi kiradi. O'zbekiston — ipakchilik sohasida boy tajriba, yuksak salohiyatga ega

mamlakat. YUNESKO tomonidan o'zbek shoyi matolari — atlas va adras tayyorlashning qadimiy texnologiyasi nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish ro'yxatiga kiritilgani buning amaliy tasdig'i, dunyo hamjamiyatining yuksak e'tirofidir. Ipakchilik sohasida etakchi hisoblangan Xitoy, Hindiston, Yaponiya, Janubiy Koreya kabi davlatlar investorlari bugun O'zbekistonga ishonchli hamkor sifatida qaramoqda. Buning asosiy sababi, pillachilik qisqa vaqt ichida mavsumiy tarmoqdan doimiyga aylantirilib, qulay ishbilarmonlik muhiti yaratilganidir. Gap shundaki, yurtimizda tarkibida kamida 4-5 ta korxonani birlashtirgan pillachilik klasterlari yaratish sa'y-harakatlari allaqachon boshlab yuborildi. Ularda ipak qurti ozuqasini etishtirishdan tortib, pilla olish, ipak yigirish, mato to'qish va undan tayyor mahsulot ishlab chiqarishgacha bo'lgan barcha bosqich qamrab olinadi. Shu bilan birga, foydalanishga topshirilayotgan pillachilik majmualari qoshida parrandachilik, asalarichilik, chorvachilik hamda quyunchilikni rivojlantirish, ikkilamchi qishloq xo'jaligi mahsulotlari etishtirish imkoniyati paydo bo'layapti. Mamlakatimizda pillachilikni rivojlantirishga qaratilgan e'tibor, yaratilgan qator imtiyoz va imkoniyatlar o'z-o'zidan mazkur yo'nalishda faoliyatini olib borish istagidagi korxonalar sonining ortishiga zamin yaratdi. 2017 yilning sentyabr oyida O'zbekiston dunyo mamlakatlari orasida yigirmanchi davlat sifatida Xalqaro ipakchilik Kengashiga (ISC) a'zo bo'lgach, "O'zbekipaksanoat" uyushmasi qoshida 13 ta hududiy, 144 ta tuman "Agropilla" MCHJlar faoliyati yo'lga qo'yildi. Ayni paytda tizimda 11 ta ipak qurti urug'i tayyorlovchi, 71 ta klaster usulida pillani etishtirish va qayta ishlash asnosida ipak mahsulotlari ishlab chiqaruvchi korxonalar mavjud. Jami 761 ming nafar, shundan, 24 ming 440 nafari doimiy va 736 ming 567 nafari mavsumiy ish o'rinlari yaratilgan. Oxirgi ikki yilda yangi loyihalarning amalga oshirilishi, sohada ilmiy-tadqiqot ishlarining rivojlantirilishi natijasida 10 ta ipak mato, ipak gilam va tayyor ipakli mahsulotlar, 3 ta ipak va jun aralashmalaridan qo'lda gilam to'quvchi yirik korxonalar hamda 1 ta ipak qurti g'umbagidan oqsil ishlab chiqaruvchi quvvat ishga tushirildi. Ipak qurti g'umbagidan yog' ishlab chiqarish, uning asosida esa

qimmatbaho dorivor va farmakologik vositalar, kosmetologiya yo'nalishidagi mahsulotlar, pilla sovuni, shuningdek, tut bargidan choy ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi. "Inter Silk Pro" MCHJda esa hozirgi kunda ipak qurti g'umbagidan xitin va xitozan oqsillari ham tayyorlanyapti. Bu O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining Polimerlar kimyosi va fizikasi instituti bilan birgalikda yo'lga qo'yilgan mazkur loyiha o'zini oqlayotganini ko'rsatadi. 2020 yil I-II mavsumlarda 20 610,9 tonna (101,47 foiz), takroriy IIIIV masumlarda 872,8 tonna (100,55 foiz) pilla xomashyosi etishtirilishida mazkur korxonaning hissasi katta. Pilla xom ashyosini respublikaning o'zida qayta ishlanishini ta'minlash maqsadlarida 2000-yil fevral oyida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni bilan pilla xom ashyosi, ipak chiqindilari va ipak ipni res-publikadan chetga chiqarishga chek qo'yildi.

Ipak mahsulotlari nafaqat ichki bozorga, balki xalqaro bozorga ham yetkazib berilmoqda. Shuningdek, ekologik toza va yuqori sifatli ipak mahsulotlariga talab ortib bormoqda. Bu esa ipakchilik tarmog'ining kelajagi porloq ekanligini ko'rsatadi.

Xulosa

O'zbekistonda ipakchilik va tutchilikning uzoq va boy tarixi bor. Bu tarmoqlar mamlakat iqtisodiyoti va madaniyatida muhim rol o'ynaydi. Bugungi kunda ham ipakchilik va tutchilik O'zbekistonning milliy boyligi hisoblanadi va uning rivojlanishi uchun barcha zarur sharoitlar yaratilmoqda. O'zbekiston ipak mahsulotlari sifati va nafisligi bilan dunyo bozorlarida o'z o'rnini topib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Buyuk Ipak yuli"ni tiklanish halqaro anjumanidagi O'z.Res.Prezidenti I.A.Karimovning nutqi.
2. K.M.Rojdestvenskiy, Z.T.Toirov, A.A.SHeveleva. «Tut ipak qurti biologiyasi». "O'qituvchi" nashriyoti. Toshkent -2009 y.

3. Abduqodirov SH. – Pillachiligimiz tarixidan lavhalar. Toshkent, «Fan», 2000 y.,

4. Pillachilikning oziqa bazasini mustahkamlash va ipakchilik mahsulotlari etishtirish hajmlarini ko‘paytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. Toshkent 2000 yil 15 mart, Xalq so‘zi ro‘znomasi 16 mart 2000 yil.

5. O‘zbekiston ensklopediyasi .553 bet.